

סדר הפרקים במסכת בבא מציעא

בנימין צוקרמן

ראשי פרקים:

א. פרקים א'-ב': השבת אבידה

ב. פרק ג': פקדון

ג. פרקים ד'-ו': הלכות קניין, ריבית, וקבלנות

ד. פרק ז': אכילת פועלים

איסור אונאה

איסור ריבית

הלכות ריבית

ה. ח'-ט': שאר הקניינים החלקיים רמב"ם

מסכת בבא מציעא כוללת בתוכה נושאים שונים, המחולקים (באופן כללי) לפי פרקים. מסכת זו אינה ליקוט של דיני ממונות, כפי שניתן לחשוב ממבט ראשון, אלא יש בה מהלך מרכזי שקושר את הנושאים הקטנים השונים. ברצוני לנסות להגדיר את הנושאים של הפרקים בצורה שתחבר אותם אחד אל השני. הגדרות אלו יעזרו לנו להבין גם את הסדר הפנימי של כל פרק. נעבור על המשניות של המסכת וננסה להסביר את הסדר שלהן.

א. פרקים א'-ב': השבת אבידה

שני הפרקים הראשונים עוסקים בהשבת אבידה; אמנם, הקדמתו של פרק א' לפרק ב' אינה מובנת. פרק א' מחולק לשני חלקים: משניות א'-ה' דנות בזכייה במציאות שלא צריך להחזיר אותם, ובמילים אחרות: זכייה בהפקר. החצי השני של הפרק (משניות ו'-ח') דן בהחזרת שטרות. לכאורה שני נושאים אלו לא כל כך קשורים אחד לשני. בנוסף, היה הגיוני יותר להקדים את הגדרת העקרונות הכלליים של הלכות אבידה, מתי צריך להחזיר אבידה ומתי לא (מה שנדון בתחילת פרק ב'), ורק אחר כך לדבר על בעיות פרטיות כגון אלו.

לכן נראה שצריך להגדיר את הנושא של פרק באופן אחר: פרק זה דן במוצא ובמאבד בנפרד, לפני שמגדירים מערכת יחסים ביניהם. במילים אחרות, מדובר כאן על מצבים שונים של ספק בבעלות על אבידות, בלי לדון על היחס בין המוצא למאבד. אין בפרק זה חיפוש אחר המאבד, מפני שאנחנו בכלל לא מכירים אותו, או מפני שאנחנו יודעים מי הוא בודאות, שהרי שמו כתוב בשטר. מערכת היחסים בפרק זה היא בין שני מוצאים או בין שני מאבדים, אבל לא בין מאבד למוצא. לעומת זאת, בפרק ב' מתחיל הדיון על החיבור בין המוצא למאבד: השבת האבידה. בניגוד לתחילת פרק א', כאן המשנה לא מדברת על בעלות. כשמדברים על מוצא האבידה בפרק ב' מדברים עליו כעל שומר.

מדוע מסודרים שני פרקים אלו במבנה כזה? אפשר לומר שפרק א', המדבר על בעלות, מובא כרקע לפרק ב': ההנגדה בין הפרקים מדגישה את העובדה שבמקרה רגיל של השבת אבידה המוצא הוא שומר, ואין לו שום זכויות ממוניות. הדגשה זו חשובה לאור המהלך של המשך המסכת. כפי שנראה בהמשך, לעומת מוצא אבידה יש סוגי שומרים שיש להם זכויות ממוניות כלשהן ב"פקדון" הנמצא אצלם.

ב. פרק ג': פקדון

פרק 'המפקיד' הוא המשך ישיר לפרק הקודם שדן על השבת אבידה. הקשר בין פקדון לאבידה הוא פשוט: שניהם מדברים על דברים שמופקדים אצל אדם אחר שאיננו הבעלים¹. למעשה, הצירוף של שני נושאים אלו נובע מהתמקדות בחפץ המופקד ובמעמדו אצל הנפקד, ולא בנפקד עצמו. גם הסגנון של הפרק מחזק הסתכלות זו: הפרק מדבר על מפקיד ועל פיקדון, אבל לא מופיע בו אפילו המושג הפסיבי 'נפקד', וכל שכן המושג האקטיבי 'שומר', המגדיר את הנפקד כבעל תפקיד, המחויב באופן מסוים לבעלים. שלושת הפרקים הראשונים הם מעין פתיחה למסכת בבא מציעא. פתיחה זו יכולה לאפיין בעצם את המסכת כולה: מסכת זו מדברת באופן כללי על ממון של אדם אחד העובר לרשותו

¹ בגלל מכנה משותף זה בין אבידה לפקדון, יש ביניהם קשרים נוספים: בפסוקים, במבנה פרקי המשנה העוסקים בהם, ובהלכותיהם. ננסה להדגים כמה רבדים של הקשר בין שני הנושאים, ובכך לחזק את טענתנו. בפסוקים: בפרשת השומרים (שמות כ"ב ו'-י"ד) מופיעות ארבע דוגמאות לפקדון: שור, חמור, שה, ושמלה. אותן הדוגמאות ממש מופיעות לגבי אבידה (דברים כ"ב א'-ג'). בשום מקום אחר בתורה לא מופיעים כל ארבעת הדברים יחד. אפשר לשים לב שרשימה זו מופיעה בשינוי לשון בתור דוגמאות קלאסיות של אבידה ופיקדון, דוגמאות שפותחות את פרקים א' וג'. לגבי אבידה – בפרק א' משנה א': "שנים או חזין בטלית...". ו"שנים רוכבין על גבי בהמה...". לגבי פקדון – בפרק ב' משנה א': "המפקיד אצל חברו בהמה או כלים...". במבנה הפרקים: שני החלקים של פרק ג' מקבילים בהתאמה לפרקים א'-ב'. החצי הראשון של פרק ג' (משניות א'-ה') עוסק בשאלת הבעלות על הפקדון: משניות א'-ב' הן מעין פתיחה לנושא, ומהשאלות הנדונות בהן ניתן להסיק על היחס הממוני בין המפקיד לנפקד. לאחר הגדרה כללית זו, משניות ג'-ה' עוסקות בספק בנוגע לבעלות על הפקדון, שמתעורר בין שני מפקידים (ולא בין המפקיד לנפקד). כל העניין הזה מזכיר מאוד את פרק א', שדן בבעלות על האבידה לא מצד היחס בין המוצא והמאבד אלא רק מצד אחד. גם הביטויים של תחילת פרק א' חוזרים על עצמם כאן: "זה אומר... וזה אומר...". החצי השני של פרק ג' (משניות ו'-י"ב) עוסק בשמירת הפקדון. נושא זה מקביל לנושא שמירת האבידה, שהופיע בפ"ב. כאן ניתן לזהות עוד כמה קישורים תוכניים ולשוניים. במשנה ו' מופיעה מחלוקת בין חכמים לרשב"ג בנוגע לשאלה האם אפשר להתייחס לפקדון כאל אבידה: "המפקיד פירות אצל חברו, אפילו הן אובדין - לא יגע בהן. רבן שמעון בן גמליאל אומר: מוכרין בפני בית דין, מפני שהוא כמשיב אבידה לבעלים". רשב"ג משתמש במפורש בביטוי "משיב אבידה", וגם הביטוי "לא יגע בהן" בדברי ת"ק מוכר לנו מפרק ב'. [במקביל לשאלה האם פקדון יכול להחשב כאבידה, אנחנו מכירים גם דיון הפוך: האם שומר אבידה הוא שומר חנם או שומר שכר (ב"ק נ"ב).] קשר נוסף שאפשר לראות בין שומר מציאה לשומר פקדון הוא בדין מפקיד מעות (פרק ג' משנה י"א). דין זה דומה מאוד לדין שמירת דמי האבידה המופיע בפרק ב' (משנה ז'), לא רק בתוכנו אלא גם בלשונו.

של אדם אחר². בשלשת הפרקים הראשונים הוצג הרובד הבסיסי והפשוט ביותר של ממון המופקד אצל אדם זר. מכאן ואילך יובאו מבנים יותר מורכבים של 'הפקדה', כפי שיתבאר³.

ג. פרקים ד'-ו': הלכות קניין, ריבית, וקבלנות

שלושת הפרקים הראשונים מדברים על ממון המופקד ברשות זרה (אבידה/פיקדון), כאשר אין לזה שום משמעות מבחינת הבעלות עליו. פרק ד' פותח נושא חדש: קניין. קניין מעביר את הבעלות על ממון לאדם אחר, באופן חלקי או מלא. מפרק זה והלאה, נידונים קניינים שונים ודיניהם. נעבור על סדר הפרקים ד'-ו' בקצרה: פרק ד' מגדיר איך עובד קניין, מתי יכול לחזור בו ומתי לא, ואחר כך עובר לדיני אונאה, שגם בה יש אפשרות של ביטול הקניין. פרק ה' עוסק בהלכות ריבית. לכאורה קשה לומר שזה קשור לקניינים, שהרי איזה קניין יש בהלוואה? פרק ו' מדבר על הלכות שכירות של אומנים ובהמות, וכאן אפשר לומר שנעשה קניין חלקי: השוכר קונה את זכות השימוש באדם או בבהמה.

סדר הנושאים המופיע כאן מזכיר מאוד סדר דומה המופיע בפרשת בהר. בפרשה זו מופיע המקור לאיסור אונאה הנדון בפרק ד'⁴. אחריו מופיע המקור לאיסור ריבית הנדון בפרק ה'⁵. אחר כך מופיע הפסוק "לא תעבוד בו עבודת עבד"⁶, שממנו לומדים (בבא מציעא י', א') ש"פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום". זה הנושא הראשון שעליו מדברים בפרק ו'. בכל זאת, קשרים אלו יכולים להיות מקריים, ועדיין נראים חסרי משמעות. בשביל להבין את ההגיון הפנימי החורז את הנושאים השונים, נתבונן תחילה בהקשר שלהם בפרשה.

פרשת בהר פותחת בדיני שמיטה ויובל, המתחילים במילים "כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם". ההגיון הפשוט של מצוות אלו הוא שכל הארץ היא של הקב"ה. מיד אחריהם מופיע קטע המדבר על שוויים של הקרקעות הנקבע על פי השנים שנשאר עד היובל: למעשה, אין דבר כזה לקנות קרקע, כי היא שייכת לקב"ה, קונים רק "מספר שני תבואות". בהקשר זה מופיע גם איסור אונאה. הפרשה ממשיכה לדון בדינים שונים הנוגעים למכירת קרקע (מכירת שדה אחוזה ומכירת בתי ערי חומה), אחר כך מופיעה פרשיית ריבית, ואחר כך⁷ נידונים הלכות עבדים. לגבי עבדים התורה מדגישה בעיקר את ההבדל בין עבד עברי לעבד כנעני: בעבד עברי

² תודה לשלמה שטראוס על הניסוח. הגדרה זו מקיפה את כל הפרקים של המסכת חוץ מהפרק האחרון, המהווה יחידה נפרדת, ושייך לכאורה למסכת בבא בתרא, ולכן לא נדון בו במסגרת מאמר זה.

³ עוד יש לומר, שעניין השבת אבידה עצמו הוא הקדמה טובה למסכת: ישנם כמה דינים במסכת, בקשר לממון של אדם אחד המופקד באופן כלשהו אצל אדם אחר, המהווים פיתוח והרחבה של מצוות השבת אבידה. דוגמאות: פרק ו' משנה ז': "אבא שאול אומר: מותר אדם להשכיר משכונו של עני להיות פוסק עליו והולך, מפני שהוא כמשיב אבידה". פרק ז' משנה ד': "...וכולן לא אמרו אלא בשעת מלאכה, אבל משום השב אבידה לבעלים אמרו: הפועלים אוכלין בהליכתן מאומן לאומן ובחזירתן מן הגת...". גם דינים אחרים, בהם הדבר אינו מפורש, קשורים באופן עקיף לכך שעל האדם לדאוג לממונו של חברו. ואכמ"ל.

⁴ ויקרא כ"ה, י"ד-י"ז

⁵ שם, ל"ה-ל"ח

⁶ שם, ל"ט

⁷ שם, ל"ט-נ"ה

יש איסור של "לא תעבוד בו עבודת עבד" ו"לא תרדה בו בפרך", וההסבר לזה הוא: "כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, לא ימכרו ממכרת עבד". כמו שהקרקע, עליה דובר בתחילת הפרשה, לא שייכת לנו אלא לה', כך גם האדם עצמו שייך לה', ולכן לא יכול להימכר כעבד.

לאור האמור נראה מובן ההקשר של איסור ריבית: הבעיה שיש בכל הלוואה היא שהלווה משתעבד למלוה: "עבד לזה לאיש מלוה"⁸. התורה, שכפי שראינו לא מקבלת את הרעיון שיהודי נעשה עבד, מנסה למזער את הנזק ע"י איסור ריבית⁹. כך ההלוואה הופכת בעצם לסוג של גמילות חסד, תוך הקפדה שהלווה לא ירגיש משועבד. לפי זה, פיסקה זו לגבי ריבית שייכת באופן ישיר להלכות עבדים המופיעות אחריה.

נחזור למסכת בבא מציעא. כשהמשנה פותחת את הנושא של קניין, מיד עולה ברקע פרשת בהר המושבת על העקרון שהכל קנוי לקב"ה. לכן, הנושאים הראשונים הנדונים במשנה הם אותם הדברים מתוך פרשת בהר השייכים לנושא: דיני אונאה, דיני ריבית - המבטאים את האיסור לשעבד את הלווה, ואחר כך מדברים על שכירת פועלים, שגם אותם אסור לשעבד. לכן פרק ו' פותח בדיני חזרה, המדגישים רעיון זה. אמנם, בניגוד למה שמופיע בפסוקים, המשנה מכניסה את שלושת הנושאים הללו תחת הכותרת של קניין, המופיע בתחילת פרק ד'. נעבור על כל אחד משלושת הפרקים, ונראה במה הוא שונה מפשט הכתובים.

איסור אונאה

איסור אונאה בתורה מופיע בהקשר ברור מאוד:

"בשנת היובל הזאת תשבו איש אל אחוזתו:¹⁰ וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו: במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך במספר שני תבואת ממכר לך: לפי רב השנים תרבה מקנתו ולפי מעט השנים תמעיט מקנתו כי מספר תבואת הוא ממכר לך: ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך כי אני ה' אל היכם:"

(ויקרא כ"ה, י"ג-י"ז)

איסור אונאה בתורה נאמר בהמשך לדין חזרת קרקעות ביובל. מי שלא יודע שהקרקע חוזרת ביובל לבעלים עלול לטעות ולחשוב שהוא קונה את הקרקע עצמה, ולא "מספר שני תבואות".

⁸ משלי כב, ז. ועיין בגיטין יד ע"א, ובכ"מ.

⁹ הדבר מתבטא בהלכות ריבית בכמה מקומות. הדין הבולט לעין ביותר, המפורש במשנה (ה, יא), הוא האיסור המוחלט (מדאורייתא) על שני הצדדים: גם על המלוה וגם על הלווה. מדין זה ניתן להבין שאיסור ריבית לא נובע מהרצון להגן על הלווה מפגיעה של המלוה, אלא יש כאן איסור אובייקטיבי, העומד גם במקרה ששני הצדדים מודעים לריבית ומסכימים עליה. דבר שכזה לא מצאנו בשום מקום אחר בדיני ממונות: בדרך כלל התורה נוקטת עמדה לגבי מקרים של פגיעה ברכושו של אדם אחר, או מגדירה פתרונות למצבים בעיתיים. אבל אם שני הצדדים מסכימים על עסקה ממונית מסוימת, אין לזה שום הגבלות (גם לגבי שומרים עמדת התורה היא לא חד משמעית: "מתנה שומר חנם להיות פטור משבועה..." למרות ש"כל המתנה על מה שכתוב בתורה - תנאו בטל." (בבא מציעא, סוף פז, א. ועיין בכתובות נו, א תוד"ה הרי זו, בעיקר בסופו)). לכן נראה שאיסור ריבית למעשה לא שייך לדיני ממונות, אלא מזכיר יותר את דין שמיטה, שהוא דין של בין אדם למקום.

¹⁰ הפסוק האחרון בעניין שמיטה ויובל. אין כאן אפילו פרשה חדשה!

בנוסף, קל לטעות במניין השנים שנשארו עד היובל, שהרי הדבר אינו ניכר בגופה של הקרקע. לכן התורה מזהירה את המוכר לא לרמות את הקונה במכירת קרקע. מה המשנה עושה עם דין אונאה? בהתחלה יש הרחבה גורפת של דין אונאה לכל מקח וממכר, הן מצד החפץ הנקנה¹¹, והן מצד הכסף של הקונה¹². לאחר מכן¹³ יש הפתעה: "אלו דברים שאין להם אונאה: העבדים והשטרות והקרקעות וההקדשות." בשביל לומר דבר כזה, צריך לקחת את הפסוקים המזכירים את דין אונאה ולהוציא אותם לגמרי מהקשרם, מה שבאמת נעשה, ע"פ פירוש הגמ'¹⁴ למשנה זו: "מנהני מילי? דתנו רבנן: וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך - דבר הנקנה מיד ליד, יצאו קרקעות שאינן מטלטלים...". דין אונאה הוצא מהמערכת של קניין קרקע, והוכנס לעולם של קניינים, בתור חלק מהגדרות הקניין: במקרה של אונאה שעוברת גבול מסוים, המקח בטל. אונאה לפי המשנה היא חריגה מהמחיר הידוע של החפץ, חריגה מהשער שבשוק. לקרקע אין שווי קבוע, אין "שער" לקרקעות, כל קרקע צריך להעריך לפי המאפיינים שלה, ולכן דין אונאה לא שייך בקרקעות. מה גרם לחכמים לעשות שינוי כל כך דרמטי בדין אונאה? כנראה, לאחר שגלו רוב ישראל מארצם ובטלו דיני היובל, כולל חזרת הקרקעות לבעלים, הרעיון של קניית "מספר שני תבואות" איבד את משמעותו. ברגע שאין יובל, קניין קרקע הוא קניין אמיתי לכל דבר, כמו קניין של מטלטלין. ממילא אין הבדל בין קרקעות למטלטלין לעניין אונאה, וצריך להתאים דין זה למציאות החדשה שנוצרה. כאמור, לאחר שמעבירים את דין אונאה לעולם של קניינים, לא שייך לדבר על אונאה בקרקעות.

איסור ריבית

לפי המופיע בפסוקים ריבית היא דין בהלואה. המשנה מרחיבה את איסור ריבית גם לתחום של מקח וממכר, מה שיוצר הרבה הגבלות בעסקאות שונות ובמכירה באשראי, תחומים בהם בודאי אין מודעות של הלואה לאף אחד מהצדדים, ולא שייכת כאן סברת "עבד לזה לאיש מלוה". בעצם, איסור ריבית עובר מ"יורה דעה" ל"חושן משפט", והופך לסעיף בהלכות מכירה. גם כאן המשנה הכניסה דין לא קנייני לתוך העולם של קניינים. אם לגבי אונאה הצלחנו להציע הסבר היסטורי לכך שחכמים מושכים את דין התורה הפשוט לתוך מערכת הקניינים, לגבי ריבית הדבר קשה יותר. כנראה, המשנה קראה את הפסוקים אחרת. האיסור בתורה אינו נובע מהדאגה שהלוה ישתעבד למלוה, אלא מסברא אחרת: אסור לסחור בזמן. כמו שהקרקע לא שייכת לאדם אלא להקב"ה, וכמו שהאדם עצמו שייך להקב"ה, כך גם הזמן

¹¹ משניות ג'-ד'.

¹² משניות ה'-ו'.

¹³ משנה ט'.

¹⁴ ב"מ נו, ב.

שייך לקב"ה, ולכן אסור לסחור בו¹⁵. הסחר הישיר ביותר בזמן הוא ריבית בהלוואה, אבל יש צד של סחר בזמן גם בעסקים אחרים, ולכן חכמים אסרו ריבית גם שם.

הלכות קבלנות

בפרק הבא, פרק ו', המדבר על קבלנות (באדם ובבהמה), יש גם כן נטייה לסייג את האיסור של התורה "לקנות" אנשים. הסברנו לעיל, שהאפשרות של פועל לחזור בו אפילו באמצע העבודה, נלמדת מהפסוק "לא תעבוד בו עבודת עבד". המשנה¹⁶ מגבילה את החופש הזה באמירה ש"כל החזור בו - ידו על התחתונה". אמנם הפועל יכול לחזור בו, אבל הוא משלם על זה.

בהמשך הפרק מובאים דיני שכירת בהמה. אפשר אמנם להסביר שנושא זה מופיע כאן כהמשך לדין על שכירת אדם בקבלנות (בתחילת הפרק), אבל בכל זאת היה ראוי יותר לצרף את דיני שכירת בהמה לדיני שאילת בהמה המופיעים בהמשך המסכת¹⁷, בפרט שהפרק הבא ממשיך לעסוק בשכירת פועלים, והעניין של שכירת בהמה קוטע את הרצף. אפשר להבין שהמשנה רומזת במבנה זה שאפשר להשוות שכירת אדם לשכירת בהמה: כמו שקונים בהמה באופן מלא או באופן חלקי (שכירות), כך גם אפשר לקנות אדם, על כל פנים במידה מסוימת. סוף הפרק¹⁸ חוזר לדון באמנים, בקשר לשאלה אם הם נחשבים שומרי חנם או שומרי שכר. עניין זה נראה כעניין צדדי, המובא כאן בדרך אגב, אבל בעצם גם הוא קשור למהלך שעשה הפרק הזה לגבי פועלים: מופיע כאן לראשונה המושג 'שומר'. השימוש במושג זה מעניין בעיקר בעקבות השוואה עם הסגנון בפרק שלישי: בפרק זה, המופיע לפני שהתחילו לדבר על קניינים, הובע היחס הבסיסי לשומר חנם, היחס של התורה, ולכן משתמשים שם במושג 'מי שהפקדון אצלו'¹⁹, אין אפילו שם מוגדר לשומר. גם המילה 'פקדון' רומזת לזה, כי יש לה משמעות פסיבית: לא שומרים עליו, הוא פשוט מופקד. לעומת זאת, בפרק ו', המופיע תחת הכותרת של קניין, משתמשים במושג 'שומר'. השומר הוא בעל תפקיד מוגדר, הוא מקנה לבעלים את פעולת השמירה שלו, ולכן קוראים לו שומר. היחס של חכמים לשומר הוא יחס יותר קנייני, השומר משועבד או קנוי במידה מסוימת לבעל הפיקדון, ולכן הוא זוכה כאן לתואר מיוחד²⁰. אפשר לומר שיש בפרק שני שלבים: בשלב הראשון המשנה הפכה את כל הפועלים לממון הניתן לקניין חלקי; בשלב השני, תחת הכותרת 'פועלים' המשנה מכניסה גם

¹⁵ השלישייה מקום-זמן-אדם, או כפי שקוראים לזה במקומות אחרים "עולם שנה נפש", היא ההגדרה הבסיסית ביותר של מימדי המציאות של העולם. כשאומרים ששלושתם שייכים לקב"ה, המשמעות של זה היא בעצם שכל המציאות שייכת להקב"ה.

¹⁶ משנה ב'.

¹⁷ בפרק ח'.

¹⁸ פרק ו', משניות ו'-ח'.

¹⁹ שם, משנה א'.

²⁰ לאור האמור, משנה ז' מקבלת הקשר מעניין: "הלוחו על המשכון - שומר שכר". המלוח, שלכאורה אמור לשעבד תחתיו את הלוח ("עבד לוח לאיש מלוח"), הופך להיות משועבד ללוח בעצמו בגלל המשכון שקיבל.

את השומרים. המשנה תחזור לדון בשומרים בפרק הבא, ושם יתברר יותר מאיפה הגיע השלב השני.

ד. פרק ז': אכילת פועלים

הפרק פותח בהדגשת חוסר השליטה של המעביד על הפועל: "השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב, מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב - אינו רשאי לכופן...". דין זה הוא מעין כותרת להמשך הפרק, שדן בזכות הפועל לאכול מהתבואה שהוא מעבד²¹. המשנה מחברת את עניין אכילת פועלים עם הדיון על קניין חלקי של אנשים, ואפשר להבין שיש כאן מעין פרשנות לדין אכילת פועלים: אכילת פועלים היא ביטוי של הרובד הבסיסי של התורה, בו הפועל באמת לא קנוי למעביד אלא נמצא בסופו של דבר ברשות עצמו. מכח זה יש לו כל מיני זכויות, המהוות מעין תמורה לעבודתו (בנוסף לשכר שהוא מקבל). פרק זה מסייג במידה מסוימת את האמירה של הפרק הקודם. מפרק זה מובן שליחס של התורה לקניית אדם יש השלכות מעשיות למרות שינוי הכיוון של חכמים.

אפשר להסביר את הפיתוח של חכמים באופן כזה: מצד אחד התורה אומרת שאסור לקנות יהודים, "כי עבדי הם". מצד שני בשביל לרדת לפרטים ולברר את ההלכה מוכרחים להגדיר קניין כלשהו, משהו שיוצר את ההתחייבות בין המעביד לעובד. אפשר לומר שחכמים לא השליכו את המושג 'קניין' על הפועל עצמו אלא על העבודה שהוא עושה, ובכך פתרו את הבעיה בצורה נוחה לשני הצדדים. המשמעות של הדבר היא שכל הפועלים (גם אלה הנשכרים לזמן מסוים) הם בעצם קבלנים, המעביד קונה את העבודה שלהם ולא אותם עצמם.

בסוף פרק ז' יש מעין פסקת מעבר: "שומרי פירות אוכלין מהלכות מדינה, אבל לא מן התורה". אחרי משפט זה עוברים לדון בד' שומרים. משפט זה מבטא את מה שאמרנו כבר בפרק הקודם: מדאורייתא אין שומר, יש רק 'מי שהפקדון אצלו'. מנהג המדינה הוא זה שהפך את השומרים לסוג של פועלים, וממילא, בתור פועלים, מגיע לשומרים לאכול פירות.

יש לדייק במבנה הפרק: אפשר כמובן לומר שדיני ד' שומרים הוכנסו לכאן אגב הזכרת שומרי פירות, אבל יש בזה דוחק מסוים: הנושא של ד' שומרים הוא נושא חשוב ודי ארוך, והיה ראוי לייחד לו מקום יותר מכובד מאשר בסוף פרק, אגב דין צדדי של שמירת פירות. בשביל להסביר את התופעה, נעיין בדין שומרי פרות. הביטוי "הלכות מדינה" הוא ביטוי יחידאי, ומוזר קצת: בתחילת הפרק דובר על מנהג המדינה, ולכאורה מנהג הוא לא הלכה. אולי יש כאן רמז לכך שהמנהג לתת לשומרים לאכול מהפירות הפך בהדרגה להלכה. המשמעות של זה היא שהתפתח כלפי השומרים יחס קנייני, השומר (ואפילו שומר חנם!) הוא סוג של שכיר של בעל הפירות, עבודת השמירה קנויה לו, כמו עבודה של כל פועל אחר. התפתחות זו היא גם ההסבר לכך שהמשנה ממשיכה לדון בדיני ד' שומרים: גם מסירה לשומר היא סוג של קניית עבודה של אדם, ולכן דיני שומרים שייכים לפרקים הדנים בנושא זה. אמנם השומרים

²¹ יש במסכתנו בסוף פרק ט' עוד דין המתמקד בזכויות השכיר, ונדון בו במקומו.

הוזכרו כבר בסוף הפרק הקודם, אבל את הקובץ העיקרי של דיני ד' שומרים מסדר המשנה הכניס רק בסוף פרק ז', בתור נספח לדיני פועלים, עליהם דובר בשני פרקים אלה²².

ה. פרקים ח'-ט': שאר הקניינים החלקיים

לאחר שבפרקים ה'-ז' דובר על קניינים חלקיים של אדם, עוברת המשנה בפרקים ח'-ט' לדבר על שאר הקניינים החלקיים: שואל, שוכר בית, ומקבל שדה. מעניין שפותחים דווקא בעניין שמקשר פרקים אלו לפרקים הקודמים: "השואל את הפרה ושאל בעליה עמה...". שלוש המשניות הראשונות מדברות לכאורה על דיני שואל, אך לאחר הסתכלות שנייה משניות אלו מדברות על שומרים באופן כללי: משנה א', המדברת על שאילה בבעלים, נכונה גם לגבי שכירות בבעלים²³, ולפי דעה אחת בגמרא²⁴ - גם לגבי (פשיעה ב)שמירה בבעלים. את משנה ב', המדברת על פרה שמתה בשאילה או בשכירות, אפשר לִשְׁנוֹת לגבי פרה שנגנבה בשכירות או בשמירה. גם משנה ג', הדנה בשאלה מתי חלה האחריות על השואל, נכונה בעצם לגבי כל השומרים. אם באמת משניות אלו מדברות על כל השומרים, מדוע נשנו בפרק נפרד? הרי סוף הפרק הקודם דיבר גם הוא על האחריות של השומרים, ועל מקרים בהם הם חייבים או פטורים מלשלם!

אפשר לענות על שאלה זו אם נשים לב לסגנון ולתוכן של שתי הפסקאות. סוף פרק ז' לא משתמש כלל בביטויים 'חייב' ו'פטור', אלא בביטוי 'אונס'. ביטוי זה מתאר את מצבו של השומר: השומר לא פשע בשמירתו, אלא נאנס. כל החיובים של השומר עליהם מדברים בסוף פרק ז' הם חיובים הקשורים לכך שהשומר לא עשה את פעולת השמירה כמו שצריך. מדברים שם בעיקר על פעולת השמירה שהשומר נותן לבעלים ולא על החפץ המופקד ברשות השומר. פיסקה זו שייכת לפ"ז שדיבר על פועלים, והשומר נידון שם כפועל. בתחילת פרק ח' המשנה עברה לדבר על חפץ שנקנה קניין חלקי לשומר, ולא על השומר הנקנה קניין חלקי לבעלים. לכן, החיובים שעליהם מדברים כאן קשורים למצב שבו הייתה הפרה כשמתה: אם היא נשאלה בבעלים, אם היא הייתה שאולה או שכורה, ואם היא הגיעה לרשות השומר או שהייתה עדיין ברשות הבעלים. כאן לא מדברים על פעולת השמירה, ולכן לא משתמשים במושג 'אונס'. סוף פרק ח' ותחילת פרק ט' דנים במשכיר בית ומקבל שדה - קניינים חלקיים של נדל"ן. אין צורך להאריך בהם.

²² ראוי לשים לב להבדל בין היחס לשוכר ושואל כאן לבין היחס אליהם במקומות אחרים במסכת: בפרק זה מתייחסים אל שוכר ושואל כאל פועלים, המקנים את פעולת השמירה לבעלים. לכן מדברים בעיקר על החיובים הנובעים מהיותם שומרים: חיובים בנוק שנגרם לחפץ. במקומות אחרים מדברים על השוכר והשואל מצד זכות השימוש שיש להם בחפץ, זכות שהם קונים מהבעלים (עיי' לדוגמה בפרק ו', בעניין שוכר בהמה. ועיי' מ"ש להלן לגבי תחילת פרק ח').

²³ בבא מציעא צה,א.

²⁴ שם.

הסוף של פרק ט' (משניות י"א-י"ג) הוא חטיבה אחת, המחברת שני עניינים: תשלום שכר שכיר, ואופן פריעת החוב. שני עניינים אלו מופיעים בסמיכות בפרשת כי תצא²⁵, ולכן גם המשנה הזכירה אותם ביחד, בתור קובץ משניות אחד. תמוה שעניינים אלו הובאו כאן, למרות שהם שייכים בעצם לנושאים שנידונו לעיל: שכירת פועלים והלוואה. ייתכן שהסיבה לכך היא שזה מעיין נספח מאוחר, שלא רצו להכניסו בתוך רצף הפרקים כדי לא לקטוע אותו. בנוסף, דיני שכר שכיר ופרעון הלוואה שייכים יותר לתשלום על הקניין ולא לקניין עצמו, ולכן נתנו להם מקום פחות מרכזי.

בכל זאת, כדאי לתת טעם משמעותי יותר לדבר: יחידה זו היא בעצם חתימת הדיון על קניינים. ההלכות בנוגע לצורת פרעון החוב מדגישות את הרעיון שעליו דיברנו: בסוף משנה י"ג מדובר על "לא יחבול רחיים ורכב כי נפש הוא חובל"²⁶ - איסור גביית כלים שעושים בהם אוכל נפש. התורה מנמקת איסור זה במפורש בכך ש"נפש הוא חובל" - לא גובים את האדם עצמו בתור פירעון חוב, כי האדם קנוי להקב"ה ולכן גופו ונפשו (כולל כלים שעושים בהם אוכל נפש, הנחשבים כחלק מנפשו) לא משועבדים לחובות כלשהם. הבנה זו אפשר להשליך גם על האיסור להיכנס לבית הלוה ליטול את משכונו: כניסה לבית הלוה היא חדירה לחייו, וחייו לא משתעבדים לחוב כי הם שייכים לקב"ה. גם המצוה לשלם שכר שכיר בזמן יכולה לבטא רעיון זה. השכיר לא קנוי לשוכר, ויש לו זכויות משלו: גם הזכות לאכול מהפירות, עליה דובר בפרק ז', וגם הזכות לקבל את שכרו בזמן.

סיכום

דיברנו על כך שמסכת בבא מציעא עוסקת בממון של אדם אחד הנמצא ברשותו של אדם אחר. תחילת המסכת (פרקים א'-ג') הדגימה את המבנה הפשוט יותר של מציאות כזו, כאשר לאדם הזר אין זכויות שימוש או הנאה כלשהן בממונו של חברו. לאחר מכן המשנה מתחילה לדון במקרים בהם למחזיק החפץ יש זכויות חלקיות של שימוש או הנאה מהחפץ, זכויות המוגדרות בתור קניין חלקי.

כפי שראינו, חכמים מנסים להתמודד עם האמירה החותכת של התורה שהכל שייך להקב"ה. התמודדות זו באה לידי ביטוי בהקבלה של מבנה המסכת למבנה הפסוקים בפרשת בהר. הבעיה היא שברגע שהתורה כופרת בבעלותו של האדם על עצמו, זמנו ורכושו, לא ניתן לפתח מערכת של מסחר בדברים אלו, כי מערכת כזאת מבוססת על תפיסה בעלותית של המציאות. ראינו שחכמים מנסים לפתח מערכת מושגים "מסחרית", המגדירה סוגים של עסקאות שונות בתור "קניינים", ויחד עם זה לא לפגוע בכיוון שאותו מתווה התורה, לפיו הקניינים האלה הם לא אמיתיים.

נסיון זה בולט בעיקר כשמדברים על קניין אדם: המשנה (בפרק ד') פתחה בצד השלילי – איסור ריבית, המדגיש את האיסור "לקנות" – לשעבד את האדם ("עבד לווה לאיש מלוה"). כאן חכמים 'נאמנים' לאמירה של התורה, ואף מרחיבים אותה למחוזות נוספים מעבר להלוואה.

²⁵ דברים כד, י-טו.

²⁶ שם שם, ו.

פרק זה מדגיש לנו שחכמים לא מזלזלים חלילה באיסור של התורה, והגדרת "קניין אדם" בפרק הבא היא צורך 'אדמיניסטרטיבי'. לאחר מכן (בפרק ה') מתפתחת מערכת מושגים של קניין פועלים, מערכת העוזרת לנו למסד ולהגדיר את ההתחייבות של הפועל לבעלים. יחד עם זאת כשמדברים על אופי העבודה של הפועלים בשטח, המשנה (בפרק ו') מחזירה אותנו לדרישת התורה "לא תרדה בו בפרך", ומגדירה כל מיני חובות של השוכר כלפי הפועלים, המדגישים בעצם שהפועלים באמת אינם משועבדים לו, אלא "עבדי הם, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים..."²⁷.

---

²⁷ ויקרא כה, מב.